

Folkhemmets paradoxer

Genus och etnicitet i den svenska modellen

Vilken är den "riktiga" arbetskraften? I artikeln argumenteras för att integrera såväl ett genus- som ett etnicitetsperspektiv i forskningen om den svenska arbetsmarknadens utveckling.

PAULINA DE LOS REYES

Efterkrigstiden kan ses som en formativ period då den svenska modellen utkristalleras i såväl arbetsliv som samhällsliv. Modellens huvuddrag, drivkrafter och efterverkningar har varit föremål för en livlig diskussion och omfattande analyser inom forskningen och i politiken. I stora drag kan man dock konstatera att parternas samarbete, välfärdsstatens uppbyggnad och full sysselsättningspolitiken utgör grundläggande komponenter för vad som både nationellt och internationellt betecknas som den svenska modellen för ekonomisk tillväxt och social jämlikhet. Ytterligare en viktig aspekt är de former för politiskt

beslutsfattande som institutionaliserats under perioden och korporativismens centrala betydelse (Thullberg och Östberg 1994). Modellens utformning under efterkrigstiden har även präglats av omfattande förändringar i den samhälleliga arbetsdelningen, inte minst vad beträffar arbetets organisering, arbetskraftens sammansättning och arbetsmarknadens funktionssätt.

Mot bakgrund av dessa förändringar ser vi att modellens institutionalisering följs av normativa föreställningar om hur arbete definieras, om olika gruppers egenskaper som arbetskraft och om deras position i arbetsli-

vet. Modellens ambitioner vad gäller att uppnå ökad levnadsstandard, medborgardeltagande och jämlikhet tycks paradoxalt nog överskuggas av tydliga segregerings- och utestängningstendenser. Detta är särskilt uppenbart i relation till de nya grupper som inkorporerats på arbetsmarknaden under efterkrigstiden vilket, bland annat, avspeglas i genus och etnicitetens allt större betydelse som uppdelningsgrund i arbetslivet. Trots kvinnors ökande lönearbete och även om en allt större del av arbetskraften har sina rötter utomlands tycks svenska män ha förblivit normen för såväl arbetslivets organisering som för fackligt och politiskt deltagande. En oundviklig följd av detta är att såväl parternas relationer som arbetsmarknadspolitiken implicit har kommit att utformas i spänningsfältet mellan genus och etnicitet med den svenske mannen som självklar norm.

Pågående forskning om genus och etnicitet riktar stark kritik mot tidigare essentialistiska uppfattningar om "kvinnor" eller "invandrare" som naturgivna och oföränderliga kategorier. I stället har forskningen visat på nödvändigheten att fokusera på historiskt bestämda processer som genom att särskilja och hierarkisera skapar differentierade sociala identiteter (de los Reyes 1998). Det är också i konkreta historiska exempel som vi kan analysera hur genus och etnicitet som strukturerande principer formar individers handlingar och identiteter.¹ Mot denna bakgrund är det relevant att ställa frågan om vilka mekanismer som har bidragit till att skapa och reproducera kategoriseringar på grundval av genus och etnicitet. Hur kan dagens uppdelning på genus- och etnicitetsbasis förklaras i ett längre historiskt perspektiv? Större kunskap om denna process kan öka vår förståelse av pågående segregerings- och marginaliseringsprocesser men

hjälp också till att definiera förutsättningarna för en framtida modell för samförstånd och samverkan i Sverige.

I denna artikel argumenterar jag för en ny förståelse av arbetslivets förändringar, och i synnerhet av arbetskraftens differentiering under efterkrigstiden. Utgångspunkten är ett historiskt perspektiv som problematiserar genus och etnicitet som föränderliga sociala kategorier vilka formas av konkreta handlingar, värderingar och föreställningar i specifika historiska perioder.² Avsikten är att belysa hur dessa kategorier har samverkat i olika perioder och hur till synes motsatta sociala identiteter växer fram från olika villkor i arbetslivet. Den svenska modellens konsolidering och förändringar under efterkrigstiden diskuteras därför i ljuset av den samhällsekonomiska utvecklingen under perioden och i synnerhet i relation till framväxten av en retorik som gör kvinnor och invandrare till självklara indelningsgrunder för att beskriva och analysera pågående differentierings- och segregeringsprocesser i arbetslivet.

Utifrån en diskussion av gängse historisk skrivning i frågor om genus och etnicitet under perioden kommer jag därefter att presentera huvuddragen för en ny periodisering av efterkrigstidens förändringar. Denna periodisering kommer att utgöra grunden för en avslutande diskussion om den svenska modellens paradoxer i ljuset av dagens uppdelning av arbetskraften i första hand på basis av genus och etnicitet.

Kvinnor och invandrare: parallella berättelser?

Den traditionella uppdelningen mellan samhällsarbetet och hemarbetet har genomgått stora förändringar under efterkrigstiden. Det var under denna period då svenska kvinnor gav sig ut på arbetsmarknaden i allt större

utsträckning. Visserligen var förvärvsarbete bland ogifta kvinnor vanligt redan före kriget, men det var först under 1960-talet som arbetet utanför hemmet blev regel även bland gifta kvinnor med barn.³ Kvinnors deltagande i arbetskraften ökade från 820 000 år 1960 till 1 576 000 år 1970. Under samma period fyrdubblades antalet gifta kvinnor med barn i arbetskraften (Kyle 1979:210).

Kvinnors förvärvsarbete har stigit kontinuerligt fram till 1990 då 81 procent av alla kvinnor i produktiv ålder var sysselsatta (SOU 1996). Kvinnors sysselsättningsnivå var nästan i paritet med männens andel som då var 85 procent. Det försämrade arbetsmarknadsläget under 1990-talet har medfört lägre sysselsättning och ökad arbetslöshet bland både kvinnor och män. Trenden mot minskade skillnader mellan kvinnors och mäns sysselsättningstal har dock inte förändrats vilket visar att kvinnors närvaro på arbetsmarknaden har blivit ett bestående drag i svenskt arbetsliv. På motsvarande sätt har yrkeslivet kommit att utgöra ett självklart inslag i kvinnors val och livsstrategier.

Parallellt med kvinnors utträde på arbetsmarknaden, kan vi konstatera att andelen av arbetskraften som har sina rötter i andra länder också har ökat under efterkrigstiden (SIV 1997). Denna utveckling, som har präglats av stora fluktuationer i sysselsättningsgraden bland utlandsfödda, sker mot bakgrund av en stigande invandrarbefolkning under perioden och fram till mitten av 1990-talet. Idag är cirka en tiondel av Sveriges befolkning född utomlands. Många nyinflyttade kommer från andra nordiska länder men utomnordisk invandring har dominerat sedan 1970-talet. Ungefär lika många har en eller två föräldrar som är födda utomlands och betraktas därför alltså som personer

med utländsk bakgrund (Kulturdepartementet Ds 1999:48). Till skillnad från kvinnors ökade lönearbete har invandrarnas sysselsättningsgrad minskat under perioden. En oroande tendens sedan slutet av 1970-talet är att en ökande andel utlandsfödda slås ut från arbetslivet under det att många nyanlända aldrig lyckas komma in på arbetsmarknaden (AMS 1999).

Vi kan utifrån det ovanstående konstatera att arbetskraftens sammansättning genomgått stora förändringar under en relativt kort tidsperiod. Dessa förändringar har i sin tur aktualiserat frågan om betydelsen av genus och etnicitet i arbetslivet, både i kvantitativa och i kvalitativa termer. I takt med att särskilda arbetsnischer för både kvinnor och invandrare etableras och permanentas kan vi därför konstatera att föreställningar om olika gruppers kompetens och lämplighet allt oftare avgörs utifrån dessa kategoriseringar. Förändringar är således inte enbart kvantitativa, utan har även tydliga meningsskapande konnotationer inte minst vad gäller en differentierad tillgång till resurser, status och beslutsfattande. I detta sammanhang kan man fråga sig; vilka spår av dessa förändringar kan skönjas inom historieskrivningen? Hur conceptualiseras arbetskraftens förändrade sammansättning i svenska historiska studier? Vilka föreställningar och vilka tolkningsramar träder fram ur historiska berättelser?

I denna artikel ska jag diskutera dessa frågor med utgångspunkt i två studier som har varit tongivande för historiska och samhällsvetenskapliga analyser av efterkrigstiden. Den ena presenteras av ekonomhistorikerna Christer Lundh och Rolf Ohlsson i boken *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring* (1994) som diskuterar de samhällsekonomiska effekterna av den ökande invandringen till

Sverige efter andra världskriget. Den andra studien utgörs av historikern Yvonne Hirdmans artikel "Kvinnorna i välfärdsstaten" (1994). Där diskuterar Hirdman omställningar i kvinnors och mäns positioner i samhället och i arbetslivet i termer av ett förändrat genuskontrakt och övergången *från ett husmoderskontrakt till ett jämställdhetskontrakt*. Dessa två betraktelser av samtida processer ser jag i första hand som två sätt att conceptualisera övergången mellan två kvalitativt skilda historiska perioder. På ett djupare plan kan jag i denna historieskrivning även se ett led i konstruktionen av två parallella berättelser som löper utan beröringspunkter med varandra.

Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring

Lundh och Ohlsson analyserar invandring och invandrarpolitik i relation till den ekonomiska utvecklingen efter kriget och arbetskraftsbristen inom industrin. Författarna konstaterar att inflyttningen till Sverige, som under efterkrigstiden huvudsakligen bestod av arbetskraftsinvandring, har kommit att domineras av flyktingar. Detta har sammanfallit med en sjunkande efterfrågan på arbetskraft vilket har medfört att nyanlända invandrare får allt större svårigheter att komma in på arbetsmarknaden.

Invandrarnas situation på arbetsmarknaden och den industriella utvecklingen under efterkrigstiden sammanförs av författarna i en strukturcyklisk modell där perioder av förnyelse och omvandling följs av expansion och effektivisering. Även arbetskraftsefterfrågan varierar både kvantitativt och kvalitativt under cykelns olika faser. En förnyelsefas inträffade direkt efter kriget och fram till 1958. Efterfrågan på yrkesarbetare inom de mest expansiva branscherna (verkstadsindustrin, skeppsvarven) var stor medan den stagnerande teko-, sko- och gummiindustrin hade

behov av okvalificerade arbetare. I detta skede kom invandrarna i första hand att lösa arbetskraftsbristen i de mest expansiva sektorerna:

I viss mån kan invandringen under denna period karakteriseras som en specialistinvandring, i vilken det förutom yrkesarbetare också fanns förhållandevis många tekniker, ingenjörer och civilingenjörer (Lundh & Ohlsson 1994:144–145).

Staten kom att aktivt stödja importen av utländsk arbetskraft, dels genom en liberalisering av utlänningslagstiftningen och bildandet av en gemensam nordisk arbetsmarknad 1954, dels genom direkt rekrytering av italienska, sudetiska och västtyska arbetare. Rekryteringsprocessen sanktionerades med parternas deltagande. Detta gällde i första hand principerna för värvning av utländsk arbetskraft men även godkännandet av arbetstillståndsärenden vilade på arbetsmarknadens parter. Fram till slutet av 1960-talet beslutade arbetsgivare, fackliga organisationer och länsarbetsnämnden gemensamt om rekryteringsfrågor på lokal nivå.

Under 1960-talet ökade inslaget av okvalificerad arbetskraft bland invandrarna. Utländska arbetare ersatte inhemsk arbetskraft i exportorienterad produktion. Författarnas uppfattning är att invandringen fyller en funktion i så måtto att den motverkar arbetskraftsbrist inom industrin under perioder av högkonjunktur. Men under efterkrigstiden kan man se att det uppstått en obalans mellan å ena sidan industrins växlande behov av arbetskraft och en ökad flyktinginvandring å den andra. Följden har blivit att invandrare möter allt större svårigheter att få arbete, samtidigt som de sociala kostnaderna för deras försörjning ökar.

Under 1950- och 1960-talen var förvärvsintensiteten bland invandrare högre än inom

den totala befolkningen och arbetslösheten var inte högre än för svenskar. Trots detta kan utläsas en viss oro från fackföreningshåll, bl.a. över att en okontrollerad invandring skulle skapa både arbetslöshet och utslagning. Strävan att begränsa en okontrollerad arbetskraftsinvandring mynnade ut i en lagändring 1968, som bl.a. innebar att endast personer som redan hade arbete och bostad ordnade kunde beviljas arbetstillstånd. Arbetskraftsinvandringen upphörde dock först efter en särskild rekommendation från fackets sida som uppmanade lokala ombud att avslå ansökningar om uppehållstillstånd av arbetsmarknadsskäl (Hammar 1988).

Arbetslösheten bland den invandrade arbetskraften har ökat sedan slutet på 1970-talet. Invandrarnas arbetslöshet även under perioder av högkonjunktur tyder också på grupp-specifika svårigheter att hävda sig på arbetsmarknaden vilka blir än mer uppenbara när konkurrensen om jobben ökar. För Lundh och Ohlsson är själva flyktinginvandringen ett problem i och med att den, per definition, inte är beroende av arbetsmarknadsläget. Enligt författarna är det språkliga och kulturella avståndet, särskilt i fallet utomeuropeiska immigranter, ytterligare ett problem. Vidare hävdar de att kulturella traditioner kan ha en negativ inverkan på benägenheten att arbeta, detta gäller i första hand för invandrade kvinnor.⁴

Lundh och Ohlsson beskriver efterkrigstidens invandring som en process vars startpunkt, arbetskraftsinvandring, definieras i närmast antagonistiska termer i förhållande till flyktinginvandring. Enligt dem bestod arbetskraftsinvandringen av högkvalificerade arbetare, vilka rekryterades till Sverige från andra europeiska länder och som var både motiverade och kulturellt rustade att anpassa sig till industrins behov av arbetskraft. I kon-

trast till detta beskrivs flyktinginvandrare som en mindre motiverad, kulturellt avlägsen grupp vars integration försvåras av lågkonjunkturen och bristen på okvalificerade s.k. ingångsjobb. En viktig aspekt i detta är den förda flyktingpolitiken under 1970- och 1980-talen som har gjort att Sverige har tagit emot människor från andra länder främst av humanitära skäl men utan arbetsmarknadsförankring. I det avseendet har flyktingars försörjning blivit en ökande börda för den svenska staten och en faktor som utsätter välfärden för svåra påfrestningar.

Metaforen om förändringsprocessen som en övergång från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring markerar följaktligen hur invandrarnas roll i den svenska modellen har övergått från att vara ett önskvärt, ja, till och med ett nödvändigt inslag, till att bli en belastning och ett problem. Rollen som reservarbetskraft i en situation av ekonomisk expansion kom att bli invandrarnas existensberättigande under 1950- och 1960-talen. För att undvika uppkomsten av en tudelad arbetsmarknad, och i enlighet med den svenska modellens jämlikhetsideal, fick den invandrade arbetskraften samma formella rättigheter som den infödda befolkningen. Efter 1970 kom dock den avstannande ekonomiska tillväxten och den ökande flyktingströmmen att leda modellen till en återvändsgränd, i synnerhet som rollen som reservarbetskraft inte skapar utrymme för andra alternativa sysselsättningar.

Metaforens normativa inslag gäller även industriarbetets roll som modell för lönearbete och som motor för den ekonomiska utvecklingen. En modell som bl.a. osynliggör den offentliga sektorns och tjänsteproduktionens ökade betydelse under efterkrigstiden. I den mån som invandringens berättigande primärt relateras till arbetskraftsbristen inom

verkstadsindustrin, görs invandarmän sysselsatta inom dessa områden till norm för hela invandrarbefolkningen. Varken kvinnor eller andra grupper sysselsatta inom andra näringsgrenar eller andra samhällssektorer får plats inom denna berättelse.

Från husmoderskontrakt till jämställdhetskontrakt

Feminiseringen av arbetskraften kan i stora drag relateras till kvinnors massiva inträde på arbetsmarknaden men det är även viktigt att beakta de kvalitativa aspekter i denna process som gör genus till en meningsfull kategori i arbetslivet.⁵ Yrkessegregering, löneskillnader, karriärvägar, deltidsarbete och kvinnors utestängning från beslutspositioner är alla faktorer som visar på genus avgörande betydelse för individernas position i arbetslivet (SOU 1997:137, 1998:6). Även på ett normativt plan inträffar viktiga förändringar när hemmafruidealet ersätts med den yrkesarbetande kvinnan och staten griper in för att underlätta kvinnors inträde på arbetsmarknaden. Yvonne Hirdman analyserar denna process i termer av ett förändrat *genuskontrakt*, d.v.s. som en omformulering av den samhälleliga normen för vad som betraktas som kvinnligt och manligt. Kontraktet reglerar rättigheter och förpliktelser men också hur kvinnor och män ska förhålla sig till varandra i vardagen och i samhället.

Husmoderskontraktet baserat på kvinnors ansvar för hushållet och mannens försörjningsroll hade varit den dominerande modellen för arbetets organisering fram till 1960-talet. Husmodersrollens upphöjelse till samhällelig norm har haft stor betydelse för kvinnors möjligheter till lönearbete och även för arbetsvillkoren för förvärvsarbetande kvinnor. Detta gäller i synnerhet gifta kvinnor med barn men även ogifta kvinnors förväntningar och satsningar på ett framtida yrkesliv

påverkades av husmodersidealet. Utan institutionella regelverk som tog hänsyn till kvinnors dubbla ansvar inom hushållet och i arbetslivet förblev konflikterna mellan reproduktivt och produktivt arbete en privat angelägenhet. Brist på ordnad barnomsorg, reglerade arbetstider, sambeskattnings av gifta par och kvinnolöner kan därmed ses som uttryck för ett genuskontrakt och en samhällsnorm där kvinnor förväntas uppfylla de uppgifter och förpliktelser som hör till rollen som husmoder. Hirdman påpekar t.ex. att husmodersnormen var så stark under 1950-talet att även gifta, förvärvsarbetande kvinnor definierades i statistiken som "förvärvsarbetande husmödrar".

Kvinnors arbete utanför hemmet, och särskilt gifta kvinnors förvärvsarbete, har inte varit okontroversiellt. Frågan hade varit föremål för debatt redan före kriget, bl.a. av Alva och Gunnar Myrdal i boken *Kris i befolkningsfrågan* (1934). Det var dock först inför perspektivet av en ökande invandring under 1960-talet som behovet av särskilda åtgärder för att underlätta gifta kvinnors arbete utanför hemmet aktualiserades (Kyle 1979). Kvinnors lönearbete ansågs vara en förutsättning för den expanderade välfärdssektorn och därför blev institutionella förändringar såsom avskaffandet av särskilda kvinnolöner, utbyggnaden av barnomsorgen och införandet av särbeskattningsnödändiga villkor för att öka kvinnors förvärvsarbete.

Åren mellan 1960 och 1976 karakteriseras av Hirdman som den period då ett husmoderskontrakt ersätts av ett jämställdhetskontrakt. Orsaken bakom detta kan finnas både i den ekonomiska utvecklingen och den ökade efterfrågan på arbetskraft samt i den jämlikhetssträvan som har kommit att känneteckna den svenska modellen under perioden. Diskursen om jämlikhet och

demokrati kunde inte, utan att förlora i trovärdighet, omsättas i en praktik som utesluter vissa grupper:

...om vi återvänder till idén om den moderna genuskonflikten, skulle vi kunna förstå den omvälvande historien som en följd av expansion och integrering. Den demokratiska tanken stannade inte upp. I marxis Condorcets efterföljd uttryckte Ernst Wigforss detta så, att "den som öppet godtagit en demokratisk likvärdighetsprincip kan inte efter sitt eget behag begränsa dess tillämpning till vissa områden". Vi kan tillägga: till vissa människor. Faktum var, att samtidigt som kvinnorna under husmoderskontraktets epok betraktades som olika, för vilka olika villkor gällde, så uppfostrades de unga flickorna som om de vore lika, särskilt efter andra världskriget (Hirdman 1994:190).

Integrering av kvinnor i den svenska modellen har dock inte hindrat segregerings- och differentieringstendenser på basis av genus. Enligt Hirdman kan kvinnors särställning inom modellen likställas med den bild av ghettoisering som Elin Wägner målade upp redan på 1920-talet i sin artikel med den paradigmatiske titeln "En negerstat i staten". Wägners formulering, som kan ses som en tidig föregångare till nutida feministiska metaforer om genus som en vit (och svensk?) angelägenhet,⁶ hävdar att kvinnors inträde i offentligheten sker i segregerade former som inte förmår att bryta underordningsrelationer gentemot män. Mot bakgrund av Wägners resonemang drar Hirdman slutsatsen att kvinnors allt större närvaro i offentliga sammanhang, och inte minst i relation till "kvinnofrågor" inte i något väsentligt avseende har lyckats förändra maktrelationer mellan kvinnor och män.

Hirdmans kontraktsperspektiv ger en metaforisk bild av omvälvande kvalitativa och

kvantitativa förändringar i de genusrelationer som inträffar under perioden. Hennes tolkning av övergången mellan två modeller av manlighet och kvinnlighet omfattar såväl normativa som faktiska aspekter. Även om frågor återstår att problematisera, t.ex. förändringens karaktär och kontraktens hegemoniska dimensioner, är angreppssättet fruktbart för förståelsen av de komplexa mekanismer som finns bakom genusrelationernas historiska formering. Hirdmans analys ger emellertid också uttryck för parallelliteten mellan genus och etnicitet inte minst därför att genuskonflikten definieras inom outtalade etniska gränser, en syn som så småningom permanentas genom att kategorin "kvinnor" inte problematiseras utifrån dess etniska dimension. Man kan därför konstatera att frågor om genus och etnicitet hör till skilda sfärer även i Hirdmans berättelse.

Konstruktionen av en norm

Bakom dessa båda skildringar, "från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring" och "från husmoderskontrakt till jämställdhetskontrakt", kan vi se två sätt att förhålla sig till omfattande förändringar i svenskt arbets- och samhällsliv. Men i dessa formuleringar kan vi också se en metafor som har styrt vår förståelse av genus och etnicitet som två parallella och åtskilda berättelser där "kvinnor" är svenska kvinnor och "invandraren" är antingen invandarmannen eller också en könlös kategori. Båda gruppernas närvaro i historieskrivningen framträder starkt kopplade till den ekonomiska expansionen och i synnerhet till arbetskraftsbristen i svensk efterkrigstid. Att kvinnor, d.v.s. svenska kvinnor, efter förhandlingar och påtryckningar kom att framträda som en bättre lösning på arbetskraftsbristen än den invandrade arbetskraften är enligt

Kyle (1979) en fråga som kom att spela en strategisk roll för den kvinnliga arbetskraftens arbetsvillkor. Staten blev bland annat tvungen att skapa institutionella förutsättningar för att underlätta kvinnors lönearbete som t.ex. skatteregler, utökad föräldraförsäkring och barnomsorg i offentlig regi.

I folkhemmets bakvatten kom dock kategorierna "kvinnor" och "invandrare" alltså att betraktas som ett undantag och att accepteras som en nödlösning på arbetskraftsbristen. När den "riktiga" arbetskraften tar vid kan kvinnor i princip retirera till hushållet och invandrare till sina hemländer. I skärningspunkten för genus och etnicitet kom invandrade kvinnor att osynliggöras av historieskrivningen, men svenskhetens och manlighetens normativa tyngd förblev också osynlig. Jag vill hävda att det är denna reduktionistiska historieskrivning där genus och etnicitet utgör två separata kategorier, som har styrt vår förståelse för arbetslivets förändringar som en process där såväl "kvinnlighet" som "invandrarskap" görs till undantag och en avvikelse från en hittills oproblematisk norm.

När begrepp som genus och etnicitet behandlas som entydiga och homogena kategorier, där det faktum att det finns kvinnor bland invandrare och invandrare bland kvinnor förbises, görs olikheter mellan människor till essentiella och antagonistiska egenskaper. Vidare får genus och etnicitet en axiomatisk karaktär och ett förutbestämt förklaringsvärde när det gäller individernas position och status i samhället. Jag vill istället hävda att det är just genus och etnicitetens betydelse i konkreta historiska sammanhang som måste tolkas och förklaras. Min utgångspunkt är att etnicitet, i likhet med genus och klass, skapas i en social praxis och inordnas i en hierarkisk struktur. I likhet med Scott (1988) ser jag detta som en struktur där mak-

ten uttrycks i dikotomier och där den ena parten definieras som norm och den andra som avvikelse.⁷ Ett historiskt perspektiv på genus och etnicitet är därför inte främst en berättelse om invandrarkvinnor, utan det är snarare en analys av de mekanismer som skapar skillnader, kategoriserar och utsorterar människor utifrån både kön och nationalitet. Det är en analys som problematiserar hur genus och/eller etniska identiteter konstrueras i och genom specifika historiska sammanhang.

Utifrån detta kan vi se att förändringar på arbetsmarknaden och i arbetslivet har präglats av samspelet mellan två processer; dels arbetskraftens *feminisering* och framväxten av s.k. kvinnoyrken, dels arbetsmarknadens *etnifiering* och uppkomsten av särskilda "arbetsnischer" för invandrare. Etnifiering definierar jag som den process genom vilken etnicitet institutionaliseras som utsorteringsgrund i arbetslivet och på arbetsmarknaden. I skärningspunkten mellan dessa två processer, feminiseringen och etnifieringen, har svenskhet och manlighet som norm för arbete, arbetsliv och arbetskraft etablerats och legitimerats. Det är denna norm som gör en rangordning av arbetskraften på basis av genus och etnicitet till ett grundläggande och självklart inslag i den svenska modellen. Därmed är såväl ett etniskt som ett genusperspektiv nödvändigt för att förstå de institutionella ramar som skapar arbetskraftens villkor idag.

Detta aktualiserar även nödvändigheten av ett historiskt perspektiv på genus och etnicitet som inte i första hand fokuserar på tidsmässiga variationer utan i stället på strukturer, regelverk, värderingar och föreställningar som ger dessa kategorier mening i konkreta historiska perioder. Ett sådant perspektiv kan belysa dels hur dessa kategorier samverkar i olika perioder, dels komplexiteten bakom dessa begrepp. Utifrån detta kan vi

konstatera att efterkrigstidens invandring inte bara är präglad av den ekonomiska utvecklingen under perioden utan även av institutionella förändringar och omvärldsförhållanden. Villkoren för t.ex. arbetskraftsinvandrare, fall av familjeanknytning och politiska flyktingar varierar åtskilligt över tiden. Dessa skillnader har hittills analyserats främst i relation till förändringar i den svenska ekonomin eller i termer av kulturella variationer som förekommer bland de nyinflyttade. Ur ett genushistoriskt perspektiv är det dock nödvändigt att analysera dessa variationer i relation till förändringar i den samhälleliga könsarbetsdelningen och utvecklingen av en kvinnoarbetsmarknad under 1960- och 70-talen. På vilket sätt har förändringar i könsuppdelningen på den svenska arbetsmarknaden påverkats av en etnisk sammansatt arbetsstyrka? Och vilken betydelse har den könsuppdelade arbetsmarknaden haft för integrationen av invandrar-kvinnor och invandrar män?

En ny periodisering

I kontrast till traditionella historiska skildringar som konceptualiserar arbetslivets förändringar antingen som en övergång från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring eller från ett husmoderskontrakt till ett jämställdhetskontrakt vill jag föreslå en ny periodisering som kan belysa differentieringsprocessen på arbetsmarknaden mot bakgrund av manlighetens och svenskhetens hegemoniska position i folkhemmet. Därtill kan skillnader mellan olika grupper av invandrare relateras till övergripande förändringar i arbetskraftens sammansättning och framväxten av en könsuppdelad arbetsmarknad.

Förändringar i genus och etnicitetens betydelse på den svenska arbetsmarknaden under efterkrigstiden kan utifrån den ovan förda diskussionen delas in i följande perioder:

1. Den ekonomiska expansionen och den tidiga arbetskraftsinvandringen 1946–47 till 1955.
2. Välfärdsstatens expansion och den klassiska arbetskraftsinvandringen 1956–1972.
3. Solidaritetens tidevarv och flyktinginvandringen 1973–1989.
4. Åtstrammingspolitiken, ekonomisk kris och invandrarproblematiken under 1990-talet.

Denna periodisering utgör en tentativ ram för att diskutera de institutionella förändringar som har gjort genus och etnicitet till självklara grunder för arbetskraftens uppdelning. Analysen nedan fokuserar på hur regelverk, attityder och värderingar om kvinnor, invandrare och invandrade kvinnors roll på arbetsmarknaden etableras och förändras. Bilden av hur genus och invandrarstatus samverkar och bestämmer individernas position på arbetsmarknaden och i arbetslivet är dock inte entydig. Det behövs mer forskning för att kunna förstå hur dessa två principer samverkar i olika arbetsmiljöer och vid konjunkturväxlingar.

1. 1946–47 till 1955

Perioden kännetecknas dels av ekonomisk expansion och arbetskraftsbrist, dels av en samhällelig norm som förpassade kvinnor, framför allt gifta kvinnor, till husmodersrollen med huvudansvar för hushållet och familjen. Det betyder bl.a. att det mesta av omsorgs- och vårdarbetet fortfarande bedrevs i hemmet och att män förväntades vara familjens huvudförsörjare (Baude och Runnström 1994). Denna genusordning kom att bli starkt ifrågasatt under perioden, bl.a. mot bakgrund av erfarenheterna från beredskaps-

åren och av den akuta bristen på arbetskraft som uppstod efter krigets slut. I detta skede kan vi dock skönja två motsatta förhållnings-sätt inför kvinnors arbete och roll i samhället; å ena sidan kan vi se en linje som förespråkade kvinnligt yrkesarbete som en förutsättning för folkhemmets uppbyggnad. Å andra sidan kan vi se ett växande intresse för att professionalisera hemarbetet genom att t.ex. använda effektiviseringsprinciper och metoder lånade från arbetslivet (Baude och Runnström 1994, Gough 1994).

I detta sammanhang framstod rekryteringen av utländsk arbetskraft som en lösning som arbetsgivarorganisationerna, staten och facket kunde enas om.

Detta ledde till förändrade regelverk vad beträffar utländsk arbetskraft men också till en praxis där tillståndsärenden bedömdes med välvilja. 1954 skapades en gemensam nordisk arbetsmarknad vilket hade stor betydelse för rörligheten mellan de nordiska länderna (Nelhans 1973). I den mån överenskommelsen ledde till att skapa lättnader för arbetskraftsinvandringen i stället för att underlätta kvinnors, och särskilt gifta kvinnors, förvärvsarbete, kan vi se den som en bekräftelse på det rådande genuskontraktet. På längre sikt kan vi dock konstatera att beslutet även bidrog till att skapa etniskt differentierade genuskontrakt.

Många forskares intresse har koncentrerats på arbetskraftsbristen inom industrin. Detta var dock ett generellt problem som även drabbade husligt arbete, skogsarbete och jordbruk, vilket i sin tur skapade särskilt utrymme för arbetskraftsinvandring. Arbetskraftsbristen hade redan under 1943 medfört undantagsregler för utländska medborgare särskilt inom näringar där efterfrågan på arbetskraft var störst. Detta var fallet bl.a. inom skogs-, jordbruks- och torvarbetet där

många flyktingar kom att anställas. I princip var inställningen att:

alla manliga flyktingar i arbetsför ålder skulle vara tvungna att antaga skogsarbete eller jordbruksarbete, under det att kvinnorna skulle anvisas hushållsarbete (Olsson 1995).

Både flyktingpolitiken och den humanitära hjälp som bedrevs direkt efter kriget hade klara inslag av arbetsmarknadspolitik. Arbetskraftsbristen inom jordbruket och flyktingarnas utsatthet bidrog till en snabb inslussning i jordbruksarbetet, särskilt som arbetskraftsreserv för sockerbetsodlare i södra Sverige men även inom textil- och gummiindustrin. Kvinnor kunde också hänvisas till hembiträdesjobb oavsett utbildning eller tidigare erfarenheter. Flyktingarna sågs i första hand som reservarbetskraft inom områden där det var svårt att rekrytera svenska arbetare, d.v.s. till traditionellt lågavlönade och okvalificerade arbeten. Även det faktum att flyktingarna arbetade under anställningsformer som svenska arbetare hade lämnat bakom sig, t.ex. naturabetalning, bidrog till att öka klyftorna mellan dem och den inhemska befolkningen. Indelningen mellan i praktiken två kategorier av arbetskraft mötte inga invändningar från fackföreningarnas sida. Ett exempel på detta är Svenska Lantarbetarförbundet som var med om att formulera anställningsvillkoren för flyktingarna (Olsson 1995).

En viktig aspekt i den tidiga arbetskraftsinvandringen är att den domineras av kvinnor. En genomgång av statistiken visar att kvinnor var i majoritet bland de nyinflyttade fram till 1955. Invandringen från t.ex. Norge, Finland och Tyskland bestod till övervägande del av kvinnor. Uppgifter om åldersstruktur och civilstånd visar att majoriteten av dessa kvinnor var i arbetsför ålder och att många av dem var ogifta, skilda eller änkor,

d.v.s. beroende av sitt eget arbete för att försörja sig (SOS *Befolkningsförändringar*). Statistiken över arbetsansmällda utlänningar visar också på en hög kvinnoandel, i synnerhet under 1950-talets första år då den uppnår cirka 40 procent av den utländska arbetskraften. Detta kan jämföras med kvinnoandelen för hela befolkningen som först under 1960-talet uppgår till 30 procent av arbetskraften.⁸ En anledning till detta var åldersfördelningen och det faktum att många invandrarkvinnor befann sig i produktiv ålder. Men även bland gifta kvinnor med barn var förvärvsfrekvensen högre för invandrade än för svenska kvinnor (Ryberg 1950). Husligt arbete och industriarbete (framför allt inom textilindustrin) var de vanligaste yrkena bland invandrade kvinnor.⁹

2. 1956–1972

Både strukturomvandlingen och den offentliga sektorns expansion gav upphov till en omfattande arbetskraftsefterfrågan. Efterfrågeöverskottet under den här perioden är dock inte bara orsakat av den ekonomiska expansionen. Lönestrukturen, den demografiska utvecklingen och utbildningsexpansionen är faktorer som bidrar till att unga människor, i synnerhet unga män, som i regel hade högre utbildning än de äldre, valde att arbeta inom andra sektorer än inom industrin. En liknande utveckling skedde inom vissa delar av servicesektorn (städarbete, restaurang) där många nya arbetstillfällen skapades. Det var i första hand till dessa mindre intressanta jobb som den invandrade arbetskraften rekryterades (SOU 1974:29 s. 412).

1960-talet blev en period då både svenska kvinnors lönearbete och arbetskraftsinvandringen ökade. Inslaget av sydeuropeisk invandring ökade, framför allt från Balkan, Italien och Grekland samtidigt som hus-

modersrollen som samhällelig norm ifrågasattes av både kvinnoorganisationer och inom facket. Överenskommelsen mellan LO och SAF om avskaffandet av kvinnolöner 1960 kan ses som ett led i denna process. Detta var ett viktigt jämställdhetskrav som i och för sig ställdes redan 1943 men som förverkligades först under 1960-talet. Lika lönpolitiken sågs av vissa konservativa krafter som ett sätt att skydda manliga arbetare från kvinnlig konkurrens.

Andra frågor som gavs stor prioritet under perioden i syfte att underlätta kvinnors arbete var tillgången till barnomsorg och utökade möjligheter till deltidsarbete. Det sistnämnda var t.ex. en viktig del i AMS aktivitetsprogram för den kvinnliga arbetskraften. Samtidigt noterade AMS att negativa attityder och traditionellt könsrollstänkande bland såväl kvinnliga arbetare som arbetsgivare förhindrade en effektiv användning av arbetskraftsresurser. Enligt AMS bestod därmed en viktig uppgift för arbetsmarknadspolitiska åtgärder i att:

underlätta kvinnors anpassning till industriellt tillverkningsarbete och att bryta traditionella uppfattningar om vilka uppgifter som lämpar sig för kvinnor (AMS 1966:36).

Trots dess samhällsekonomiska nackdelar, saknades inte anhängare av husmodersrollen. Kvinnors ansvar för hem och barn hade enligt AMS stor betydelse för många mäns negativa inställning till kvinnors förvärvsarbete:

Om barnen inte skulle behöva placeras på daghem eller liknande var männen till och med något mer positiva till kvinnors förvärvsarbete än kvinnan själv. Det ställdes inga frågor om hur barn tillsynen i så fall skulle ordnas. Men om familjen hade hembiträde eller praktikant skulle ju riskerna för mannen att själv få en större arbetsbörda genom hustruns förvärvsarbete inte behöva öka (AMS 1969:22).

I detta sammanhang framstod deltidarbete därför som en framkomlig väg för kvinnor att harmonisera hemarbete och lönearbete.

Arbetsintensiteten bland utlandsfödda var högre än bland infödda arbetare under 1950 och 1960-talen, enligt Lundh och Ohlsson (1994) 20 procent högre i genomsnitt. Detta gällde även för invandrade kvinnor som till skillnad från deltidarbetande svenska kvinnor ofta arbetade heltid. Invandrade kvinnor arbetade även ofta inom andra sektorer än svenska kvinnor och under andra, sämre arbetsvillkor. T.ex. arbetade många invandrade kvinnor med små barn heltid och på obekväma arbetstider. Under det att svenska kvinnor i allt större utsträckning sökte sig till kontorsarbete och vårdyrken blev invandrade kvinnor kvar inom industriarbete och inom servicesektorn som städare. Uppdelningen mellan den invandrade och den inhemska arbetskraften finns dokumenterad i en rad utredningar (AMS 1966:32, 1970:20, 37). Inga åtgärder föreslås dock i detta avseende.

Under 1960-talet kan vi se att den ekonomiska expansionen resulterar i en arbetsmarknadsmodell som dels inkorporerar nya grupper till arbetskraften, dels permanentar arbetskraftens uppdelning på basis av genus och etnicitet. Vad gäller den könsvisa uppdelningen kan vi se att det finns ett intresse, i första hand ur effektiviseringsperspektiv, att motverka segregeringen. AMS utredningar och handlingsplaner ger tydligt uttryck för ett sådant intresse. I kontrast till detta är uppkomsten av särskilda yrkesområden bland invandrade kvinnor och män som klart avviker från den inhemska arbetskraften en oproblematiserad fråga.

Från och med mitten av 1960-talet ser vi att fackföreningar ställer sig alltmer kritiska till arbetskraftsinvandringen och i stället för-

ordar att man ska prioritera inhemska arbetskraftsresurser, främst svenska kvinnors arbetskraft. Arbetskraftsinvandringen upphörde formellt 1967 och genom ett internt cirkulär från LO upphörde den även reellt 1972. Att inför valet mellan kvinnor och invandrare prioritera kvinnor som arbetskraft har enligt Kyle haft stor betydelse för kvinnornas arbetsvillkor. För det första genom att samhället tagit ansvar för att undanröja hindren för den kvinnliga arbetskraften genom bl.a. utbyggnad av barnomsorg samt sociala och skattepolitiska åtgärder. För det andra kom kvinnorna att omfattas av den solidariska lönepolitiken och av full sysselsättningspolitiken (Kyle 1979). Därmed blev den kvinnliga arbetskraften en naturlig del av den nya arbetsmarknadspolitik. Om vi relaterar till Hirdmans kontraktsbegrepp kan man även ställa frågan om inte denna period, då könsens överenskommelse om jämställdhet etableras, även markerar en institutionalisering av den etniska differentieringen av arbetskraften.

3. 1973–1989

Denna period, jämställdhetens och solidaritetens tid, markerar höjdpunkten för förverkligandet av folkhemmets jämlikhetsideal. Jämställdhetskontraktet innebär att lönearbete blir norm för svenska kvinnor, även för gifta kvinnor med små barn. Barnomsorgen byggs ut, sambeskattning upphör, föräldraförsäkringen utvidgas, tillgång till deltidarbete. Dessa åtgärder är alla faktorer som skapar nya institutionella ramar för kvinnors förvärvsarbete. Arbetskraftsutbudet ökar och det är kvinnor som i första hand svarar för denna ökning (AMS 1979:18). Ökat kvinnligt deltagande på arbetsmarknaden medför en större utjämning av förvärvsfrekvensen mellan kvinnor och män. Förutsättningar för

enförsörjarmodellen förändras också i takt med att husmodersrollen ersätts av den förvärvsarbetsande kvinnan. Ett problem som uppmärksammas allt mer är dock att kvinnors ökade ansvar för familjens försörjning inte följs av ett delat ansvar för det reproduktiva ansvaret i hemmet.

1970-talet präglas även av omvälvande förändringar på den internationella arenan som bland annat medförde att en flyktingvåg av utomeuropeiskt ursprung nådde Sveriges gränser. Politiska flyktingar från Latinamerika, Afrika och Mellanöstern togs emot och beviljades arbets- och uppehållstillstånd av humanitära eller flyktingliknande skäl. Flyktingarnas bakgrund är dock mycket varierande med avseende på bl.a. nationalitet, utbildning, religion och socialt ursprung (SCB 1991). Invandrarpolitiken formulerades i en pluralistisk anda och minoritetens rättigheter fastställdes i lag. Principerna *jämlikhet, valfrihet* och *samverkan* definierar ramarna för relationen mellan den invandrade och den infödda befolkningen.

Till skillnad från tidigare arbetskraftsinvandring och flyktingmottagandet direkt efter kriget motiverades inte flyktingpolitiken under 1970-talet främst av arbetsmarknads-skäl. Tidsandan och Sveriges engagemang i internationella frågor ger flyktingfrågan en starkare etisk och politisk dimension. Flyktingmottagandet skedde därför inom ett sammanhang då såväl nyanlända politiska flyktingar och infödda svenskar hade tillfälle att samarbeta i frågor som rörde internationell solidaritet och frigörelsekampen i länder i Tredje Världen. Exempel på detta är den solidaritetsrörelse som kanaliserades genom organisationer som t.ex. Afrikagrupperna och Chilekommittén.

Även inom ekonomin sker det stora förändringar. Generellt präglas perioden av sysselsättningsnedgången inom industrin och

av en kontinuerlig ökning av tjänsteproduktionen både i privat och offentlig regi. I takt med att svenska kvinnor etablerar sig på arbetsmarknaden tycks invandrarnas möjligheter att få jobb försämrats (AMS 1974:17). Den nedåtgående trenden i invandrarnas sysselsättning drabbar i första hand utomeuropeiska invandrare som är relativt nya på arbetsmarknaden. Vi kan i detta se en oroande tendens som håller i sig även under högkonjunkturen på 1980-talet.

Kvinnors ökade förvärvsarbete kom alltmer att aktualisera jämställdhetsfrågan. Den första lagen om jämställdhet i arbetslivet tillkom 1979 och innebär en viktig samhällelig markering för kvinnors och mäns lika rättigheter i arbetslivet. Deltidsarbetet, som tidigare hade öppnats för kvinnornas inträde på arbetsmarknaden, kom under perioden att kritiskt granskas ur jämställdhetssynpunkt. Detta synliggjorde bland annat problem med kvinnors dubbelarbete och svårigheter att kombinera arbetsliv och familjeliv:

Kvinnornas ökade förvärvsarbete i kombination med barn tillsynsproblem, långa resvägar och könsrollsproblematiken är nämligen en väsentlig bakomliggande förklaring till att deltidarbete har ökat, oavsett om den uppgivna orsaken enligt AKU är "upptagen av eget hushåll" eller "vill inte ha heltid". Med tanke på alla restriktioner som finns är det i många fall så att kvinnorna inte orkar med heltidsarbete (AMS 1978:20).

En annan kritisk aspekt gällde yrkessegreringen och den alltmer uppenbara uppdelningen mellan kvinnliga och manliga yrkesområden. Ett bekymmer för AMS under perioden är att kvinnors ökade sysselsättning till stora delar absorberats av tjänsteproduktionen inom den offentliga sektorn och att endast en mindre andel har gått till industriproduktion (AMS 1974:13, 1981:29).

Könssegregeringen är dock mindre accentuerad bland den invandrade arbetskraften än bland den infödda befolkningen. Vi kan under denna period se att invandrade kvinnor är överrepresenterade i typiskt manliga jobb under det att invandrade män oftare återfinns inom kvinnoyrken, t.ex. inom vården, än svenska män.

Fram till slutet på 1970-talet hade invandrade kvinnor högre arbetsintensitet än svenska kvinnor. En undersökning bland fyra nationella grupper visar att deras inkomster översteg såväl svenska kvinnors som invandrade mäns inkomster (Ds A 1981:2). Effekterna av denna höga arbetsintensitet kom under 1980-talet att manifesteras sig i en ökande andel kvinnor med försämringsbeslut och för tidspensionering (Socialstyrelsen 1995).

Samtidigt som ett nytt kvinnoideal baserat på jämställdhetskontraktet etableras i Sverige, växer i den officiella retoriken fram en bild av invandrarkvinnor som osjälvständiga, förtryckta och isolerade. Detta sker i en situation där invandringen och flyktingströmmen ger upphov till en omfattande och heterogen invandrarbefolkning. När lönearbetet blir normen för svenska kvinnor, knyts invandrarkvinnor paradoxalt nog till hemmet och familjen. Jämställdhetskommitténs rapport om kvinnors arbete är ett exempel på detta:

Gemensamt för många invandrarkvinnor är att de uppfostrats och präglats av en mycket traditionell kvinnoroll. Detta ger dem ofta en underordnad och osjälvständig ställning i förhållande till männen. Kvinnorna har kommit på sina mäns villkor, i hopp om att de skall kunna ge sina barn en bättre framtid. Trots deras osjälvständighet i framför allt det som har med ansvar utanför familjen att göra, har de en mycket stark och viktig ställning inom familjen (SOU 1979:89).

Denna bild, som har blivit starkt kritiserad av etnicitetsforskare (Ålund 1991, Knocke 1991 och 1993), har dessvärre blivit stilbildande för merparten av det som från officiellt håll har skrivits om invandrade kvinnor.

I takt med att ett problemperspektiv på invandrare och flyktingar växer, förändras också synen på flyktingpolitiken. Från 1980-talets mitt kan vi se en upptrappning av röster i medierna mot den "okontrollerade invandringen" och för att Sverige endast borde ta emot "riktiga flyktingar".¹⁰ Lucianatten 1989 beslutades om att endast konventionsflyktingar skulle beviljas arbets- och uppehållstillstånd i Sverige. Luciabeslutet kom att upphävas 1993, men det markerar likväl slutet för solidaritetens tidevarv i Sverige.

4. 1990-talet

Strukturumvandlingen under 1990-talet präglas av den ekonomiska krisen och nedskärningar i den offentliga sektorn. Hög arbetslöshet, färre arbetstillfällen och ökat antal tidsbegränsade anställningar utgör ramarna för uppgörelser mellan arbetsmarknadens parter. Insikten om att det råder en "arbetsgivarens arbetsmarknad" delas av många, särskilt av de som av olika anledningar utpekats som svaga grupper på arbetsmarknaden; lågutbildade, glesbygdsbor, unga och gamla samt funktionshindrade och invandrare. Yrkessegregering, löneskillnader, karriärvägar, arbetsmiljö och anställningsvillkor vittnar om djupa klyftor mellan olika gruppers position på arbetsmarknaden (Arbetslivsfakta 3/98). Diskussionen om "svaga grupper" på arbetsmarknaden fokuseras på invandrare i första hand men avser i vissa sammanhang även äldre, lågutbildade och funktionshindrade (AMS 1998). Kvinnor däremot upphör att vara "ett problem" för arbetsmarknadspolitiken.¹¹

Trots att många offentliga jobb har försvunnit har flertalet svenska kvinnor stannat kvar på arbetsmarknaden och bekräftat kvinnors fasta anknytning till arbetslivet (SOU 1998). Invandrarnas arbetslöshet har däremot varit hög och många nyanlända har aldrig kunnat få fotfäste på arbetsmarknaden. I diskussionen om arbetsmarknadssituationen för invandrade personer har begrepp som social kompetens, kulturellt avstånd och svensk-specifika kunskaper allt tydligare etablerat svenskhet som kompetenskrav i arbetslivet. I sammanhanget kan det vara värt att påpeka att Sverige internationellt sett visar sig vara bland de länder med lägst andel invandrare i arbetskraften i Europa och där skillnader i sysselsättningsgrad mellan den infödda och den utlandsfödda befolkningen är störst (Wadensjö 1997).

Situationen för invandrade kvinnor, särskilt för utomeuropeiska kvinnor, har försämrats drastiskt under 1990-talet. Invandrade kvinnor har numera lägre sysselsättningsgrad än både svenska kvinnor och invandramän. Det finns dock stora skillnader mellan nationaliteter och mellan olika åldersgrupper. Unga kvinnor och de med rötter i länder utanför Europa är bland de med lägst sysselsättningsgrad. Det är inte bara nykomlingar som möter problem. Även bland grupper som traditionellt haft ett högt arbetskraftsdeltagande ökar arbetslösheten. Det finns uppgifter som tyder på att nedskärningarna inom den offentliga sektorn och rationaliseringskraven under 1990-talet har slagit hårt mot invandrare eftersom stora delar av personalen med invandrarbakgrund endast hade tidsbegränsade anställningar (de los Reyes 1997). Det var främst dessa som blev arbetslösa när kontrakten löpte ut. Andra var fast anställda bara under en kort period och drabbades därav av gällande turordningsregler.

Samspelet mellan arbetsorganisatoriska processer och arbetsmarknadsläget blottlägger segregeringsmekanismer. Arbetsorganisationen får en avgörande betydelse för att återskapa och permanenta föreställningar om olikheter mellan kvinnor och män och mellan grupper med skild kulturell bakgrund. Inom arbetsorganisationen och genom arbetsprocessen skapas och reproduceras uppfattningar om kulturell särart och lämplighet för specifika arbetsuppgifter. I denna process spelar företagets sociala nätverk och informella struktur en avgörande roll (Brune 1993). Kvinnors svaga representation i företagets maktstruktur på mellannivå (arbetsledare) bidrar till deras underordnade position. En liknande situation uppstår i relation till den invandrade arbetskraften. Den etniska uppdelningen av arbetskraften har också påverkats av externa faktorer på arbetsmarknadsnivå. Lågkonjunkturen och ökad konkurrens om jobben under 1990-talet har förstärkt segregeringsmekanismer inom organisationen (Schierup och Paulson 1994).

Det svåra arbetsmarknadsläget för vissa grupper aktualiserar frågan om diskriminering i arbetslivet inte bara med avseende på kön utan även på basis av etnisk tillhörighet, funktionshinder och sexuell läggning. Indikationer om olika typer av diskriminering och Sveriges inträde i EU föranledde en skärpning av tidigare lagstiftning inom dessa områden (SOU 1997:176). Diskrimineringsfrågor har dock hittills inte föranlett särskilda insatser inom forskningen eller från arbetsmarknadspolitikens sida.¹²

Organisatoriska förändringar i arbetslivet gör att individuella egenskaper får en förnyad betydelse. Detta, som i ett flertal studier uppges som förklaring till invandrarnas svaga position i arbetslivet, förutsätts skapa nytt och bättre utrymme för kvinnor i arbets-

livet. Utvecklingen hittills är dock svårtyd-
bar. För många kvinnor och män har de för-
ändrade villkoren haft som följd att man
helt eller delvis ställs utanför arbetslivet eller
att flexibiliteten resulterar i instabilitet och
utsatthet. Tillfälliga anställningar, ofrivillig
deltid, återkommande arbetslöshet och tids-
begränsade uppdrag ingår som ett permanent
inslag i arbetslivet för många människor. Det
finns ett flertal studier som pekar på att sär-
skilt kvinnor drabbas av pågående arbets-
organisatoriska förändringar (SOU 1998:6)
samtidigt som det även finns indikationer om
kvinnors relativt sett gynnsamma position i
t.ex. kunskapsföretag som går i bräschen för
den ekonomiska tillväxten (Blomqvist 1994).

Diskussionen om det nya arbetslivet och
dess följder ur ett genusperspektiv tycks ak-
tualisera frågan om kvinnors gemensamma
intressen, en diskussion som oundvikligen
leder till andra kategoriseringsaspekter och i
synnerhet till klassens och etnicitetens bety-
delse vad gäller kvinnors villkor och livsval.
Empiriska resultat som visar skilda och även
motstridiga tendenser för olika grupper av
kvinnor gör därför generaliseringar endast
på grundval av genus problematiska. Än
mer, trenden mot ökade och fördjupade
olikheter i kvinnors levnadsvillkor tycks
vara en bekymmersam och alltmer uppenbar
del i bokslutet av den svenska modellen un-
der 1990-talet.

Morgondagens utmaningar

I denna artikel har jag riktat uppmärksam-
heten mot en tämligen oproblematiserad
aspekt av den svenska modellen, nämligen
arbetskraftens differentiering och rangord-
ning på basis av genus och etnicitet. Bak-
grunden till modellens paradox finns i ar-
betskraftens förändrade sammansättning
och framväxten av en segregerad arbets-

marknad med bland annat särskilda nischer
för kvinnor och invandrare och interna-
liserade uppfattningar om olika gruppers
egenskaper som arbetskraft. Arbetskrafts-
bristen och fluktuationer i efterfrågan på
arbetskraft under perioden har givit upphov
till en arbetsmarknadspolitik som dels har
förespråkats rekrytering av arbetskraft utan-
för Sverige, dels aktivt uppmuntrat lönear-
bete som försörjningsalternativ för kvinnor,
äldre och funktionshindrade personer. Re-
sultatet idag är en heterogen arbetskraft inte
bara vad avser kompetens, erfarenhet och
utbildning utan också på grundval av kön,
ålder, nationalitet och kulturell bakgrund.

Hur har denna heterogenitet tagits till-
vara i folkhemmets uppbyggande? Analysen
ovan visar att tillträdet till arbetsmarknaden
inte har följts av homogena villkor för alla
och att genus och etnicitet samt även ålder
och funktionshinder ger upphov till segre-
gering och underordning i arbetslivet. Detta
är resultatet av en lång historisk process som
på olika nivåer har skapat och befast upp-
fattningar om människors olikhet och skilda
förutsättningar. Arbetsdelningen mellan kvin-
nor och män är ett mycket framträdande
drag, som tidigare mest visade sig i termer
av olikheter mellan hushållsarbete och
marknadsarbete, men som idag tar formen av
horisontell och vertikal segregering. *Horison-
tell segregering* innebär att kvinnor och män
inte är jämnt fördelade mellan olika yrkes-
områden. *Vertikal segregering* betyder att
kvinnors och mäns positioner inom olika yr-
ken är ojämnt fördelade. Männen är ofta i
toppositioner medan kvinnor är i en under-
ordnad ställning i relation till män. Den
vertikala segregeringen handlar om den
hierarkiska ordningen mellan könen på ar-
betsmarknaden. Man brukar tala om ett
”glastak”, d.v.s. att det finns en osynlig gräns

för kvinnor inom arbetsorganisationer som hindrar dem från att uppnå högre positioner.

Det finns även skillnader mellan kvinnor och män vad beträffar arbetslöshet och anställningsformer. Kvinnor återfinns oftare i vad man kallar "atypiska anställningar" som deltidsarbete, tidsbegränsade anställningar, egenföretagande (SOU 1997:137). Med tanke på att atypiska anställningar traditionellt har varit typiska för kvinnor kan man ställa frågan om det är kvinnors överrepresentation inom dessa anställningsformer som gör dem till "atypiska" eller det faktum att dessa former breder ut sig bland de som tidigare haft typiska anställningar. Dessa atypiska anställningar har visat sig även ha följder i termer av välfärd och trygghet. Arbetsmarknads- lagstiftningen, socialförsäkringslagstiftningen och kollektivavtal baseras ofta på förhållanden för "typiska" jobb, d.v.s. fasta heltidsanställningar. En följd av detta är att villkoren för socialt medborgarskap, bl.a. sociala rättigheter som regleras genom socialförsäkringssystemet, skiljer sig väsentligt mellan olika grupper trots en homogen utformning, beroende på att villkoren i arbetslivet skiljer sig så mycket mellan olika grupper (Lindquist 1998). Differentieringen och segregeringen drabbar inte bara svenska kvinnor utan också kvinnor och män som inte är födda i Sverige och i vissa situationer även deras barn, s.k. "andra generationens invandrare" (Arai, Regnéer och Schröder 1999).

Förekomsten av horisontell och vertikal segregering också när det gäller utlandsfödda personer, särskilt från länder utanför Europa, har blivit alltmer påtaglig under 1990-talet. Det viktigaste problemet är dock utestängningsmekanismerna från arbetsmarknaden. Till skillnad från diskrimineringen på grundval av genus som skapas och reproduceras i arbetslivet och inom arbetsorganisationer är

det inom arbetsmarknaden som den etniska diskrimineringen tar sig tydligast uttryck (de los Reyes 1999). Den höga arbetslösheten bland invandrade kvinnor och män och en sjunkande andel utlandsfödda i arbetskraften tyder på att spärrarna har förflyttats från arbetsplatserna till arbetsmarknaden. Det tycks således inte bara finnas ett glastak och glasväggar för invandrare utan även en mycket effektiv järndörr.

Under merparten av 1990-talet har den diskursiva konstruktionen av etnicitet haft arbetsmarknaden som främsta arena. Definitionen som utsatt eller svag grupp syftar på svårigheterna att göra sig gällande på arbetsmarknaden. Även den pågående diskussionen om mångfald handlar till stora delar om rekryteringsprocessen och integration i arbetslivet i stället för om konkreta arbetsvillkor på arbetsplatsen. Invandrarna som grupp definieras fortfarande utanför arbetsorganisationen. Centrala organisationsfrågor som t.ex. lärande, ledarskap, kompetensutveckling och styrsystem diskuteras utan hänvisning till etnicitet eller till den etniska dimensionen.

I Sverige har frågor om genus och etnicitet varit i fokus för en historieskrivning som inte har problematiserat dessa kategoriers inbördes relationer och betydelse för att etablera en norm i arbetslivet. Periodiseringen ovan visar hur starkt processer som hittills endast beskrivits utifrån genus: från husmoderskontraktet till jämställdhetskontraktet, eller etnicitet: från arbetskraftsimport till flyktinginvandring, relaterar till varandra och utgör grundpelare för en generell differentieringsprocess. Även idag ser vi att genus, etnicitet, ålder och funktionsnedsättning ofta behandlats separat inom forskningen och sällan integrerats i ett helhetsperspektiv på villkoren i arbetslivet. Det finns även en tendens att fo-

kusera på individer och grupper av individer; kvinnor, invandrare, funktionshindrade eller äldre. I denna bild är männen; svenskar, icke funktionshindrade samt medelålders individer, normen och den osynliga måttstocken mot vilken människor mäts och bedöms. En konsekvens av detta är att diskussionen har fokuserat mer på hur mycket specifika grupper skiljer sig från "alla andra" än på de mekanismer som särskiljer och differentierar individer. Dessa kategoriseringar skapar en bild av individer och grupper som "avviker" i relation till en etablerad norm. Benämningar som svaga grupper eller ut-satta grupper är ett sätt att markera denna avvikelse, trots retoriken om alla människors lika värde.

Vi kan se arbetsmarknadens utveckling under efterkrigstiden som den arena där såväl en könsuppdelning som en etnisk differentiering av arbetskraften spelats ut och institutionaliserats. Periodiseringen ovan ger grund för en ny tolkning av differentieringsprocessen på arbetsmarknaden under efterkrigstiden. En tolkning som genom att integrera såväl ett genus- som ett etnicitetsperspektiv synliggör en av den svenska modellens stora paradoxer, nämligen arbetskraftens differentiering på basis av genus och etnicitet samt de olika villkor vad gäller socialt medborgarskap som följer därav. Ett historiskt perspektiv visar att denna process har rötter långt tillbaka i tiden och institutionaliseras genom handlingar, värderingar och regler som reproduceras på olika nivåer i arbetslivet och i samhället. Att finna vägar att realisera den svenska modellens jämlikhetsideal bortom normativa uppfattningar om arbetskraften som manlig, svensk, funktionsduglig och välutbildad ter sig i detta sammanhang som en öppen fråga för framtiden.

NOTER

Jag vill tacka Ariel Gonzalez för värdefulla kommentarer till texten och Johanna Jansson för hennes excerperingsarbete av AMS material.

1. Etnicitetsforskningen har länge dominerats av sociologer, inte bara i Sverige utan även internationellt. För en analys av hur diskriminering baserad på etniska grunder etableras på en svensk arbetsplats se Schierup och Paulson (1994). För internationella jämförelser se även Solomos och Wrench (1993) samt Rudolph och Morokvasic (1993). Jag har särskilt inspirerats av Anthias (1993) artikel om genus och etnicitet på den brittiska arbetsmarknaden.
2. Dessa strukturella villkor skiljer sig även geografiskt inom en nation vilket gör att det är relevant att diskutera i termer av lokala genuskontrakt och lokala välfärdsmodeller. För en analys om detta se Johansson (2000).
3. En viktig förutsättning för gifta kvinnors inträde på arbetsmarknaden var att det skapades möjligheter till deltidarbete i första hand inom den offentliga sektorn. Deltidsarbetets roll för konstruktionen av kvinnlighet i arbetslivet behandlas av Joa Bergold i en kommande avhandling i ekonomisk historia.
4. Denna fråga har jag tidigare tagit upp i de los Reyes (1998b).
5. För en komparativ analys av feminisering av arbetskraften i västvärlden se även Jenson, Hagen och Reddy (1998).
6. För en diskussion om feminismens etniska gränser se de los Reyes (1998b).
7. Ett liknande resonemang förs av Wallerstein och Balibar (1988) samt av Tydén och Svanberg (1994).
8. Enligt Jonung (1993, tabell 3.2) var kvinnandelen av arbetskraften 29,8 % 1960. 1970 hade andelen gått upp till 35,4 %. 1980 var 42,8% av arbetskraften kvinnor.
9. Uppgifter om yrkesfördelning bland invandrare

- har jag hämtat från återkommande information om utläningar på arbetsmarknaden i *Sociala Meddelanden* (1950–55). Dessvärre är informationen endast undantagsvis indelad efter kön. Se även Ryberg (1950) s. 747–757.
10. Mediernas bild av invandrare och flyktingar behandlas i en kommande avhandling av Ylva Brune vid Journalist Högskolan i Göteborg.
 11. Johanna Janssons C-uppsats i ekonomisk historia behandlar arbetsmarknadspolitikens syn på kategorierna kvinnor och invandrare 1965–1995. Hennes slutsats är att i den utsträckning som svenska kvinnors position på arbetsmarknaden blir starkare upphör de att betraktas som en särskild grupp och integreras i stället i övriga analyser av arbetsmarknaden.
 12. Kunskapsläget beträffande diskriminering av invandrare i arbetslivet visar att frågan till stor del handlar om hur man ska bedöma diskriminerings-effekter i relation till kompetensbrister hos invandrarna jämfört med det svenska arbetslivets krav. Det finns idag kunskap om att diskriminering förekommer, vem som diskrimineras, vilka som diskriminerar och även vilka motiv som anses ligga till grund för diskrimineringshandlingar (Höglund 1998). Det underliggande antagandet om invandrarernas olikhet i relation till majoritetsbefolkningen diskuteras däremot sällan. Därmed blir diskriminering i huvudsak en fråga om attityder och individuella handlingar mellan aktörer vars position och möjligheter, vare sig som offer eller förövare, varken ifrågasätts eller problematiseras.
- LITTERATUR**
- ALLEN, SHEILA & MACEY, MARIE (1994) "Some issues of race, ethnicity and nationalism in the new Europe: Rethinking Sociological Paradigms", Phillip Brown & Rosemary Crompton (red.) *Economic Restructuring and Social Exclusion*, UCL Press.
- AMS (1966) *Inrikes- och utrikes nettoinflyttning år 1965*, Meddelande från utredningsenheten no 22.
- (1966) *Undersökning rörande arbetsmarknadsförhållanden under veckan 25–30 april 1966 för kvinnor som gått startkurs för anställning i industri under tiden hösten 1963–våren 1965*, Meddelande från utredningsenheten no 36.
- (1969) *Kvinnor och förvärsarbete*, Meddelande från utredningsenheten no 22.
- (1974) *Arbetsmarknadsutsikterna hösten 1974*, Meddelande från utredningsenheten no 17.
- (1978) *Deltidsarbete*, Jämställdhetskommittén.
- (1979) *Arbetskraften och arbetskraftens rörlighet år 1978*, Meddelande från utredningsenheten no 18.
- (1996) *Arbetsmarknaden för utomnordiska medborgare*, Ura 1996:2.
- (1997) *Historiska tabeller*, Ura 1997:5.
- (1998) *Svaga grupper bland arbetsförmedlingens sökande – omfattning och hinder*, Ura 1998:11.
- (1999) *Arbetsmarknaden för invandrare*, Ura 1999:5.
- ANTHIAS, FLOYA (1993) "Gendered Ethnicities in the British Labour Market", Hedwig Rudolph & Mirjana Morokvasic (red.) *Bridging States and Markets*, Sigma.
- ARAI, MAHMOOD, REGNÉR, HÅKAN & SCHRÖDER, LENA (1999) *Är arbetsmarknaden öppen för alla?*, Bilaga 6 till Långtidsutredningen 1999, Finansdepartementet.
- ARBETSLIVSFAKTA nr 3/1998, Arbetarskyddsstyrelsen.
- BAUDE, ANNIKA & RUNNSTRÖM, CECILIA (red.) (1994) *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället*, Carlssons.
- BLOMQVIST, MARTHA (1994) *Könshierarkier i gungning. Kvinnor i kunskapsföretag*, Studia sociologica Upsaliensia 39.
- BRITZ, SARAH (1994) "Starka röster utan arena – invandrar kvinnornas osedda kompetens", Carl-Ulrik Schierup & Sven Paulson (red.) (1994) *Arbetets etniska delning*, Carlssons.
- BRUNE, YLVA (1993) *Invandrare i svenskt arbetsliv*, Statens invandrarverk.
- DE LOS REYES, PAULINA (1997) *Invandrare och Tjänsteman. En studie om invandrantjänstemännens villkor i det svenska arbetslivet*, TCO.
- (1998a) "I skärningspunkten för genus och etnicitet. Ett ekonomisk historisk perspektiv på invandrar kvinnor i svenskt arbetsliv", *Arbetsmarknad & arbetsliv*, nr 3.

- (1998b) "Det problematiska systemskapet. Om svenskhet och invandrarskap i svensk genushistorisk forskning", *Historisk tidskrift*, nr 3.
- (1999) *Var finns mångfalden? Konstruktionen av mångfald inom svensk forskning och samhällsdebatt*, Rapport till SALTSA-konferensen Morgondagens arbetsliv i Stockholm november 1999.
- DS A 1981:2 *Invandrarkvinnor och jämställdhet. En studie om invandrarkvinnors situation i Sverige*, Liber.
- GOUGH, RITVA (1994) "Från hembiträden till social hemtjänst", Annika Baude & Cecilia Runnström (red.) *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället*, Carlssons.
- HAMMAR, TOMAS (1988) "Mellan rasism och reglering. Invandringspolitikens ideologi", *Arbetshistoria*, nr 46 årg. 12.
- HIRDMAN, YVONNE (1994) "Kvinnorna i välfärdsstaten", Per Thullberg & Kjell Östberg (red.) *Den svenska modellen*, Studentlitteratur.
- HÖGLUND, STEN (1998) *Svensk forskning om diskriminering av invandrare i arbetslivet 1990–1996*, Umeå Universitet.
- JENSON, JANE, HAGEN, ELISABETH, & REDDY, CEALLAIGH (1988) *Feminization of the Labour Force. Paradoxes and Promises*, Polity Press.
- JOHANSSON, SUSANNE (2000) *Gemisstrukturer och lokala välfärdsmodeller – Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*, Geografiska regionstudier 40, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala.
- JONUNG, CHRISTINA (1982) *Migrant Women in the Swedish Labour Market*, Commission for Immigrant Research, Stockholm.
- (1993) "Yrkesssegreringen på arbetsmarknaden", *Kvinnors arbetsmarknad, 1990-talet – återtågets årtionde?*, Ds 1993:8, Allmänna.
- KNOCKE, WOUKKO (1991) "Invandrade kvinnor – Vad är 'problemet'?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3.
- (1993) "De invandrade kvinnornas arbetsmarknad", *Kvinnors arbetsmarknad, 1990-talet – återtågets årtionde?*, Ds 1993:8, Allmänna.
- KULTURDEPARTEMENTET DS 1999:48 *Begreppet invandrare: användning i lagar och förordningar*, Regeringskansliet.
- KYLE, GUNHILD (1979) *Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*, Liber.
- LINDQUIST, RAFAEL (red.) (1998) *Organisation och välfärdsstat*, Studentlitteratur.
- LUNDH, CHRISTER & OHLSSON, ROLF (1994) *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*, SNS.
- LÖFGREN, BRITTA (1994) "Hemarbetsfrågan i svensk politik under 1930- och 1940-talen", Annika Baude & Cecilia Runnström (red.) *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället*, Carlssons.
- MYRDAL, ALVA & GUNNAR (1934) *Kris i befolkningsfrågan*, Nya Doxa.
- NELHANS, JOACHIM (1973) *Utlänningen på arbetsmarknaden*, Studentlitteratur.
- OLSSON, LARS (1995) *På tröskeln till folkhemmet. Baltiska flyktingar och polska koncentrationslägerfångar som reservarbetskraft i skånkt jordbruk kring slutet av andra världskriget*, Morgonrodnad.
- RUDOLPH, HEDWIG & MOROKVASIC, MIRJANA (red.) (1993) *Bridging States and Markets. International Migration in the Early 1990s*, Edition Sigma.
- RYBERG, M. (1950) "Utländsk arbetskraft i Sverige under de senaste 15 åren", *Sociala meddelanden*, nr 10.
- SCB (1991) *Tema invandrare. Levnadsvillkoren. Rapport 69*, Stockholm.
- SCHIERUP, CARL-ULRIK & PAULSON, SVEN (red.) (1994) *Arbetets etniska delning*, Carlssons.
- SCOTT, JOAN (1988) *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press.
- SIV (1997) *Mångfald och ursprung*, Rapport från ett multietniskt Sverige, Statens Invandrarverk.
- SOCIALA MEDDELANDEN (1959) *Statistisk information*, februari 1959.
- SOCIALSTYRELSEN (1995) *Invandrarernas hälsa och sociala förhållanden*, Fritze.
- SOLOMOS, JOHN & WRENCH JOHN (red.) (1993) *Racism and Migration in Western Europe*, Berg Publishers.
- SOS (flera årtal) *Befolkningsförändringar*, SCB.
- SOU 1974:29 *Att utvärdera arbetsmarknadspolitik*, Fritze.
- 1979:89 *Kvinnors arbete*, Fritze.

- 1996:56 *Hälften vore nog – om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad*, Fritze.
- 1997:137 *Glastak och glasväggar Den köns-segregerande arbetsmarknaden*, Fritze.
- 1997:176 *Förbud mot diskriminering i arbetslivet av personer med funktionshinder*, Delbetänkande av Utredningen mot diskriminering i arbetslivet av personer med funktionshinder, Fritze.
- 1998:6 *Ty makten är din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*, Fritze.
- THULLBERG, PER & ÖSTBERG, KJELL (red.) (1994) *Den svenska modellen*, Studentlitteratur.
- TYDÉN, MATTIAS & SVANBERG, INGVAR (1994) "I nationalismens bakvatten. Hur svensken blev svensk och invandraren främling", Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red.) *Svensk historia underifrån. Bryta, bygga, bo*, Ordfront.
- WADENSJÖ, ESKIL (1997) "EU:s arbetsmarknadsstatistik", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg. 3 nr 3.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL & BALIBAR, ETIENNE (1988) *Race, Nation Classe. Les identités ambiguës*, La Découverte.
- WÄGNER, ELIN (1923) "En negerstat i staten", *Tidevarvet*, december 1923.
- ÅLUND, ALEKSANDRA (1991) *Lilla Juga. Etnicitet, familj och kvinnliga nätverk i kulturbrytningarnas tid*, Carlssons.

SUMMARY

During the post-war period the Swedish model crystallised in the working life and in society as a whole. Paradoxically it appears that the model's aim, which was to achieve a higher standard of living as well as increased citizen participation and equality, has been overshadowed by obvious tendencies to segregation and exclusion. This is particularly true for those groups of people who were integrated into the labour market after the war. This is evidenced by the ever greater significance of race and gender as grounds for segregation.

The role of history as a space where identities are constructed calls for an examination of historians' representations of these changes in working life. This is discussed on the basis of two studies, which have set the tone for historical analysis after the war. These considerations of contemporary processes can be seen as two ways of conceptualising the transition between qualitatively different historical periods. At a deeper level, I interpret this writing of history as part of the construction of two parallel narratives without any connection with one another.

This reductionist history with gender and ethnicity as two separate categories has contributed to an understanding of changes in the workplace as a process where both "femininity" and "immigrant status" are regarded as the exception while "Swedishness" and "masculinity" remain the self-evident norm in the workplace and on the labour market.

The article argues for a new understanding of the changes in working life and in particular of the differentiation of labour focussing on those processes which by constituting a norm maintain and legitimise segregation. I suggest a new periodisation of the post-war period. This forms the basis for an interpretation, which, by integrating the perspectives of gender and ethnicity, reveals one of the Swedish model's major paradoxes, namely the segregation of labour on the basis of gender and race. This process has roots in the past and has been institutionalised by actions, values and rules that are reproduced at different levels in working life and in society.

PAULINA DE LOS REYES

Forskningsprogrammet Svensk modell i förändring
Uppsala universitet, Arbetslivsinstitutet
Kyrkogårdsgatan 2B
753 12 Uppsala
Paulina.de_los_reyes@ekhist.uu.se